

УДК 027.7.09(477.51)

DOI 10.31654/2520-6966–2022–20F-106–161–184

Г. С. Осіпова

заступниця директора бібліотеки

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Організація бібліотечного обслуговування читачів у контексті історії бібліотеки Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька

Обслуговування, яке здійснюють бібліотеки закладів вищої освіти України, характеризується значними структурними змінами, аналіз яких становить одне з найважливіших завдань у системі досліджень, присвячених університетській бібліотеці. Для того, щоб усвідомити зміни в діяльності бібліотеки, розкрити основні завдання, необхідно насамперед засвоїти історичний досвід, що відчутно впливає на сучасну університетську бібліотеку та визначає основні напрямки її діяльності, зокрема обслуговування читачів. Стаття висвітлює проблеми організації структури бібліотеки, створення й функціонування допоміжних бібліотек, а саме, – студентської, гімназійної та учнівської, в контексті історії існування Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька (1840-1875 рр.). Розглянуто внесок керівництва закладу в розвиток бібліотеки.

Мета дослідження полягає у розкритті характерних рис, особливостей та тенденцій бібліотечного обслуговування протягом історичного періоду розвитку бібліотеки Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька, шляхів його1 вдосконалення, що сприяло диференційованому обслуговуванню читачів, активізації читання студентською спільнотою.

Ключові слова: Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька, бібліотечне обслуговування; студентська, гімназійна, учнівська бібліотека, історія бібліотечної справи.

Книгозбірня Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя – унікальна скарбниця приватних книжкових колекцій, своєрідна історична пам'ятка, цінність якої полягає у тому, що за складом і змістом своїх фондів вона належить до рідкісних зібрань, котрі містять матеріали для наукових досліджень з історії, політичного й культурного життя України XIX–XX ст. Значна частина цих фондів збереглася до наших днів і є безцінним надбанням Ніжинської вищої школи, яке дбайливо зберігається й примножується сучасниками.

Бібліотека Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька, як важливий складник навчального закладу, успадкувала фонди з книгозбірень Гімназії вищих наук (1820–1832 рр.) та Ніжинського

фізико-математичного ліцею князя Безбородька (1832–1840 рр.). Зміна статусу ліцею у 1840 році призвела до зміни профілю комплектування бібліотеки та трансформації її типологічних ознак.

На початковому етапі існування бібліотеки Юридичного ліцею (1840–1875 рр.) її устрій повторював структуру книжкового зібрання Ніжинського фізико-математичного ліцею князя Безбородька. До 1840 р. бібліотека не поділялася на підрозділи, а функціонувала як єдина та фундаментальна (основна), залишалась основною частиною книжкового зібрання Ніжинської вищої школи протягом усіх років існування навчального закладу. Водночас, бібліотека, як органічна частина навчального закладу, починає трансформувати свої функції відповідно до потреб науково-викладацького складу та студентської спільноти.

Нагадаємо, що у структурі вищих навчальних закладів Російської імперії бібліотеки завжди належали до навчально-допоміжних установ. З перших кроків діяльності, організація роботи бібліотек завжди залежала від структури закладу, від чисельного та соціального складу студентів, конкретних матеріальних умов та історичних традицій. Зміст фондів бібліотек вищого навчального закладу визначався профілем його кафедр та факультетів.

Мережа відділів бібліотеки Ніжинського юридичного ліцею формувалася поступово. В аналізований період характерною рисою внутрішньої організації бібліотеки була наявність головної (фундаментальної) та допоміжних бібліотек.

До допоміжних бібліотек належали навчальні, (кафедральні, факультетські, семінарські) та студентські бібліотеки. Головними бібліотеками в мережі навчальних закладів були фундаментальні, що здійснювали основну функцію щодо забезпечення як навчального, так і наукового процесів.

Правила користування бібліотекою, що регламентували загальну організацію процесу обслуговування читачів, формувались у процесі функціонування навчального закладу й були пов'язані з етапами його розвитку. Водночас, система обслуговування читачів, що формувалася у кожній окремій бібліотеці, характеризується своїми специфічними особливостями.

Від Фізико-математичного ліцею Юридичний ліцей успадкував основну (фундаментальну) бібліотеку, яка в 1840 році нараховувала 1 962 назви в 6 428 томах книг, періодичних видань та естампів. У тематичному відношенні книгозбірня була напрочуд розмаїтою, що зумовлювало неодноразовими трансформаціями навчального закладу. За даними річного звіту за 1850-1851 роки бібліотека нара-

хо-увала вже 3 216 назв у 8 904 томах [1]. Основну частину книг фундаментальної бібліотеки Юридичного ліцею становила література з богослів'я – 129 назв у 251 томах, філософії – 123 назви у 304 томах, правознавства – 270 назв у 600 томах, політики – 144 назви у 296 томах, історії загальної – 313 назв у 1 1570 томах, історії Російської – 157 назв у 322 томах, статистики – 51 назва у 83 томах, географії – 59 назв у 191 томах, математики – 113 назв у 172 томах, природничих наук – 212 назв у 403 томах, медицини – 28 назв у 31 томах, діловодства – 48 назв у 90 томах, технологій – 16 назв у 20 томах, вільного мистецтва – 34 назви у 66 томах, мовознавства – 124 назви у 245 томах, теорії та творів словесності – 390 назв у 1386 томах, а також періодичних видань та брошур – 896 назв у 2 528 томах, рукописів – 25 назв у 25 томах, карт та креслень – 59 назв у 106 томах, естампів – 26 назв у 216 томах [2].

Щодо мовного складу ліцейської бібліотеки, то «Відомість про стан бібліотеки за 1855 р.» свідчить про те, що того року книгозбірня налічувала 3 860 примірників у 10 043 томах. Із них російською мовою – 1 956 назв у 4 670 томах, німецькою – 676 назв у 1 379 томах, французькою – 776 назв у 3 026 томах, англійською – 5 назв у 5 томах, італійською – 66 назв у 192 томах, латиною – 306 назв у 397 томах, грецькою – 24 назви у 36 томах, польською – 40 назв у 58 томах, старослов'янською – 1 назва в 1 томі, алеутською – 3 назви у 3 томах, турецькою – 6 назв у 6 томах [3]. Основна частина книг була російською, французькою та німецькою мовами.

За час існування Ніжинського юридичного ліцею бібліотека суттєво поповнилася. За кошторисом, затвердженим 24 квітня 1840 р., на поповнення бібліотеки щороку мало витратитися 428 карбованців (далі – крб.) 55 коп. Таким чином, щороку фонд бібліотеки зростав на 80–110 назв книг. Літературу закуповували через комісіонерів Міністерства народної освіти, Московської друкарні Другого відділення імператорської канцелярії, у деяких київських та іноземних видавництвах [4, с. 76].

Щорічно на суму майже 200 крб. сріблом (далі – срб.) передплачувалися вітчизняні та зарубіжні періодичні видання, якими послуговувалися як викладачі, так і студенти: «Сенатские ведомости», «Журнал Министерства внутренних дел», «Христианские чтения», «Журнал Министерства народного просвещения», «Современник», «Литературный журнал», «Журнал Министерства государственных имуществ», «Библиотека для чтения», «Москвитянин», «Журнал мануфактур и торговли», «Московские ведомости», «Воскресное чтение» та ін.

Дуже складним було питання щодо розміщення бібліотеки, книжковий фонд якої зростав щороку. Під час реорганізації фізико-математичного ліцею в юридичний бібліотека розташовувалася на першому поверсі будівлі, спорудженої в 1820 р. для Гімназії вищих наук князя Безбородька. Тому, в 1854 р. «некоторое неудобство помещения библиотек побудило начальство заведения перенести обе библиотеки из первого этажа, в котором это помещение находилось, во второй этаж, где нашлось новое помещение для библиотек, более удобное» [5].

Згідно з параграфом 48 Статуту ліцею, основною (фундаментальною) бібліотекою завідував один із професорів з додатковою платнею у розмірі 85 крб. 78 коп. срб. [6]. За час існування Ніжинського юридичного ліцею цей обов'язок виконували Ф. Шульговський (1840), А. Циммерман (1840 – 1854), О. Янишевський (1854 – 1860), К. Царевський (1860 – 1866), учитель Ніжинської гімназії Кончевський (1866 –?).

Видача книг відбувалася щопонеділка та щочетверга з 10 години ранку до 2 ½ години пополудні [7].

Тривалий час існувала проблема з відкриттям читального залу. Лише в 1842 р. «для доставления большей удобности всем членам лицея и Нежинской гимназии в том, чтобы для выписываемых периодических изданий была учреждена особенная журнальная комната, куда все получаемые периодические издания поступают» [8].

Також, у юридичному, як і у фізико-математичному ліцеї була «книгарня», яка забезпечувала учнів необхідними допоміжними матеріалами та посібниками [9], де дуже ретельно вели облік навчальних книг та щомісяця подавали звіт до Правління ліцею.

Але, бібліотека Ліцею далеко не повністю задовольняла потреби навчального закладу. Про це йдеться у звітах інспекторів та попечителів Київського навчального округу, що відвідували Ніжинський юридичний ліцей. Це ж підтвердив і міністр народної освіти Є. Ковалевський під час свого візиту до Ліцею у 1856 р.: «При входе в библиотеку г. министр предложил библиотекарю Янишевскому вопрос: «Довольны ли Вы библиотекой?», на что библиотекарь отвечал, что библиотека весьма неполна даже и по отделу наук юридических. После этого г. министр обошел около всех шкафов, рассматривал сочинения и сказал: «Да, я вижу, что Ваша библиотека совершенно пустая, хлам». Потом спрашивал, нет ли каких-нибудь библиографических редкостей или примечательностей, на что библиотекарь отвечал, что ничего не имеется. Вслед за тем г. министр рассматривал опись книгам библиотеки и цидулки Алфавитного каталога,

составленного библиотекарем, и вписал свое имя в бархатную книгу для записывания имен знатных посетителей Лицея. Выходя из библиотеки г. министр сказал: «Нужно пополнить Вашу библиотеку, а все в ней находящиеся ненужные или неполные сочинения сбыть, чтобы по распоряжению моему библиотекарь составил список книг, необходимых для Лицея и не находящимися в библиотеке». На пополнение библиотеки потребуются до 2 000 р.с., на что г. министр отвечал: «Это хорошо. Необходимым нужно пополнить Вашу библиотеку, потому что в ней, кроме новых сочинений, почти ничего нет. – Я не думал, чтобы у Вас была такая пустая библиотека» [10].

Тому, перед керівництвом та викладацькою спільнотою Лицею постало завдання розширити кількісний та якісний склад книгозбірні навчального закладу. Водночас, Лицей не завжди був у змозі придбати рекомендовані видання. На поповнення бібліотеки виділялося усього 428 крб. 55 коп., із них майже 100 крб. на періодичні видання й до 28 крб. – на палітурки [11]. Але, якщо викладачі Лицею мали доступ до користування 1 049 томами, то учням, безпосередньо, твори не видавали, «а видаваемы были посредством чиновников Лицея под их расписку и ответственность и поскольку нельзя указать число выдаваемых книг. Посторонним лицам сочинения не отпускались» [12].

Отже, доступ студентів до основної бібліотеки був відсутнім, як для ліцеїстів фізико-математичного так і для юридичного ліцеїв. Про обмеження у користуванні студентів книгами фундаментальної бібліотеки є повідомлення в річних звітах Правління лицеем від 1832 року по 1857 рік [13], [14], [15], [16]. Можливість послуговуватися книжковим зібранням фундаментальної бібліотеки з'явилося у студентів тільки в 1869 році. Згідно з новими правилами для студентів Лицею (п. 42) студентам було дозволено використовувати фонди фундаментальної бібліотеки, причому потрібно було керуватися «особыми изданными Советом правилами» [17]. У цьому ж році вперше знаходимо відомості про видачу книг студентам із фундаментальної бібліотеки, яка становила 489 примірників у 674 томах. До періодичних видань зовсім не було доступу, окрім тих, де друкувалися статті ніжинських професорів, що були рекомендовані студентам для навчальної роботи [18]. Імовірно, ці правила зазнали змін у 1873 році [19].

Проте, характеризуючи загалом стан організації обслуговування читачів бібліотеки, зауважимо, що всім їм були притаманні однакові суттєві недоліки. Фондами бібліотеки могли послуговуватися

переважно професори та викладачі університету. Лише деякі бібліотеки (Московського, Казанського та Київського університетів) мали статус публічних та були доступні для «сторонніх» читачів. За правилами університетських бібліотек інших вищих навчальних закладів було категорично заборонено видавати книги читачам, які не були студентами університетів. Доступ до фундаментальної або головної, університетської бібліотеки, студентам був заборонений або навмисне ускладнений різними формальностями та обмеженнями [20]. Це було зумовлено соціально-економічними, політичними чинниками, які були сформовані на українських територіях, підвладних Росії та Австро-Угорщині. Створення студентських бібліотек було, з одного боку, спробою диференційованого обслуговування користувачів бібліотеки, з іншого – чітко простежувалося бажання держави та церкви обмежити вплив бібліотечних фондів на формування світогляду майбутньої еліти та намагання відокремити нащадків дворянського стану від демократичних суспільно-політичних процесів [21, с. 37]. За правилами Міністерства народної освіти 1824 р. від студентів вимагалось «книг, що суперечили християнству й існуючим системам урядів, особливо ж Російської держави, та інших спокусливих аж ніяк не читати і т. д.» [22, с. 79]. Із журналу Ради лицю 1853 року: «Предметы преподаваемые, как в общих начертаниях, так и в отдельных статьях в строгом соответствии с ученой и нравственной целью лицейского образования и ни в чем не отступая от представленных программ и, что, напоследок, в преподаваемых наставникам наукам не только не укрывалось ничего не согласного с учениями православной церкви или образом правления и духом Государственных учреждений» [23]; із наказу «Обдительном надзоре за лицами, занимающими места законоучителей в учебных заведениях»: «Чтобы места Законоучителей во всех учебных заведениях от Университетов до Приходских училищ занимали лица, проникнутые убеждением в святости своего призвания, которые бы с теплотой веры и терпением любви вселяли в умы юношей и детей священные истины Христианства и посеивали в сердцах их семена добродетели, действуя ни одним словом, но и назидательным примером своей жизни [24].

Проте, керівництво Юридичного лицю дбало про облаштування бібліотеки для студентів, у якій давно відчувалася нагальна потреба. Зазначимо, що на той час у провінційному місті Ніжині не було жодної книгарні.

Офіційно студентська бібліотека в Юридичному лицейі кн. Безбородька, як особливий підрозділ, була створена в 1859 році, хоча

архівні документи свідчать, що студентська бібліотека існувала й раніше. Із рапорту професора цивільного права К. Царевського: «По шнуrowой тетради 1849 г. студенческая библиотека лица состоит из 41 сочинения, из коих 13 находится налицо, 22 взято для чтения студентами лица, 3 не переданы мне при сдаче» [25]. Тож, швидше за все, вона вже функціонувала з 1848 року, що підтверджують і дані архівних документів 1850–1851 років: «Студенческая и гимназическая библиотека, учреждена на счет добровольных пожертвованных учащихя и имеющая своей целью предоставить им возможность познакомиться с лучшими произведениями отечественной словесности и в этом году на прежнем основании обогатилась многими избранными сочинениями по этой части. Студенческой библиотекою заведует по прежнему профессор русской словесности и лица Тулов, а гимназической старший учитель русской словесности Матвей Терентьевич Симонов» [26]; архівні документи 1852 року [27] та 1854 року [28]. Розташовувалася бібліотека на другому поверсі Лицею поруч із кімнатою завідувача бібліотекою [29].

Багато зусиль щодо створення бібліотеки для студентів доклав директор Юридичного лицюу Є. П. Стеблін-Камінський (1856– 1865 рр.) Саме за часів його керівництва книгозбірня збагатилася цінною за змістом навчальною та науковою літературою. 8 березня 1857 року він звернувся до попечителя Київського навчального округу з листом наступного змісту: «Студенты лица кн. Безбородко, кроме слушания лекций, не имеют никаких других средств для развития своих способностей и для должного занятия науками, потому что лишены всякой возможности усовершенствовать свои познания посредством чтения, как вообще по недостатку книг, весьма обыкновенному в уездном городе, так и в особенности по неимению при лицее студенческой библиотеки. Бывший директор лица действительный статский советник Могилянский предполагал необходимым, кроме единовременной суммы на составление библиотеки для студентов, употреблять ежегодно до 150 руб. на выписку журналов и пополнение этой библиотеки, признавая чтение литературных и ученых сочинений настоящей потребностью. В ходе лицейского образования, честь имею покорнейше просить Ваше превосходительство о разрешении употреблять единовременно на составление студенческой библиотеки 771 руб 23 коп, серебром из суммы собираемой на право учения». [30]. Згодом, попечитель звернувся за дозволом щодо заснування студентської бібліотеки до Міністерства народної освіти (МНО), на що надійшла відповідь 16 серпня 1857 року: «Что касается учреждения при Лицее студенческой библиотеки при огра-

ниченности, вообще средств Лицея, необходимым сберечь оные на поддержку лицейских зданий, которые требуют уже исправлений, будет новым обременением для Лицея, избежать которого тем более возможно, что цель, для которого предполагается учредить Студенческую библиотеку, а именно: доставить студентам Лицея, число которых весьма ограничено, возможность иметь книги нужные для ученых их занятий и умственного их развития, может быть достигнуто приведением Лицейской библиотеки в удовлетворительное положение, как по роду сочинений, так и по количеству оных; это гораздо легче исполнить, чем содержать в удовлетворительном состоянии, при небольших средствах, две библиотеки» [31]. Проте, після відмови директора не втрачає надії та звертається до почесного попечителя Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька Григорія Олександровича Кушельова-Безбородька. 4 вересня 1858 року, у день святкування 38-ї річниці заснування Ліцею, дружина почесного попечителя Любова Іванівна Кушельова-Безбородько передала тисячу карбованців сріблом для зачаткування студентської бібліотеки [32].

У 1859 р. для користування бібліотекою були розроблені спеціальні правила, схвалені директором Є. Стебліним-Камінським, інспектором П. Морачевським та членами Ради ліцею. Текст цього досить цікавого документа «Правила для користування студентською бібліотекою ліцею князя Безбородька»_наведено далі без суттєвих скорочень:

«1. Студентська бібліотека перебуває в завідуванні студента, обраного товаришами й затвердженого Радою ліцею, під наглядом професора. Цьому студентові видають каталог, у якому він повинен записувати назви та ціни книг згідно з їхнім надходженням; окрім цього, вести спеціальний облік запису видавання й повернення книг із зазначенням місяця й числа.

2. Книги видають із бібліотеки від 10 серпня до 15 грудня та від січня до 1 липня, за винятком останнього тижня Посту й Великодня. Видавання книг відбувається двічі на тиждень: у середу від 8 ½ до... годин і в неділю від 11 до 12 години.

3. Отримувач повинен поставити підпис у визначеній для цього книзі, після цього завідувач бібліотеки зазначає час повернення книги в особливій графі. Однією книгою можна послуговуватися не більше ніж тиждень. Якщо впродовж цього часу книга нікому не знадобилась, то час використання продовжується до першої вимоги, але в жодному разі не понад місяць.

4. Якщо книга є необхідною для виконання творчих робіт, то студент може отримати лише одну книгу за можливості на суму не

більше ніж 10 крб. сріблом. Терміни використання цих книг – не більше ніж тиждень; якщо не буде вимоги від інших осіб, то право користування книгами триває до запиту їх кимось іншим.

5. Брати книги студентам від тих, що від'їздять у відпустку, не дозволяється. Щоб не обтяжувати завідувача бібліотеки (який сам може виїхати у відпустку), усі, хто має намір виїхати з міста, мусять здавати взяті книги не пізніше від 15 грудня та до п'ятниці шостого тижня Великого Посту. До 10 липня бібліотечні книги повертають усі студенти. У разі отримання дозволу на відпустку необхідно від завідувача бібліотеки отримати записку про те, що за тим, хто від'їздить, немає заборгованих книг.

6. Не дозволяється передавати книги стороннім особам. Помічені в такому передаванні позбавляються права користування книгами з бібліотеки: уперше – на півроку, удруге – назавжди. Той, хто повертає книгу пошкодженою, зобов'язаний її переплести.

7. Той, хто загубив книгу або кілька аркушів із неї, а також забруднив книгу так, що читання стає неможливим, зобов'язаний придбати натомість таке ж видання (повне й у палітурці) або сплатити ціну за каталогом, і понад неї ще 20 крб. Якщо буде втрачена частина видання й дістати її неможливо, то той, хто втратив, повинен сплатити за всю книгу, інші частини має право взяти собі.

8. Термін для сплати грошей за всі втрачені книги – січень та серпень. Якщо в ці терміни (у першому півріччі) кошти не будуть сплачені або книги не будуть повернуті, то винний у втраті або псуванні книги позбавляється права користуватися бібліотекою до сплати коштів; принаймні кошти мають бути стягнуті» [33; 34]. Тож «Правила...» регламентували завідування, зберігання, порядок користування бібліотекою та відповідальність за збереження книг.

Студентська бібліотека лишалася в полі зору директора Ліцею й надалі. До речі, Є.П. Стеблін-Камінський дуже любив літературу. У своїх бесідах з учнями директор завжди звертав увагу на книги, які вмів захоплююче й виразно аналізувати, демонструючи майстерність читання. З ініціативи Є. Стебліна-Камінського для учнів старших класів влаштовувалися літературні вечори, на яких вони зачитували й обговорювали свої твори. Цікаво, що «разборы сочинений всегда писаны были учениками того же класса, к которому принадлежал и представивший сочинение, для того, чтобы не возбудить соперничества, не всегда полезного» [35].

На його клопотання відомий політик і культурний діяч Росії барон Модест Андрійович Корф подарував студентській бібліотеці «Полное собрание законов Российской империи» (СПб, 1830). Під

його впливом на покращення студентської бібліотеки студенти пожертвували зібрані кошти за виставу – 216 крб. 50 коп. Відіжджаючи з Ніжина, він подарував Ліцею й Гімназії 134 назви примірників у 240 томах, із них 45 примірників у 97 томах саме для бібліотеки студентської спільноти [36]. І хоча потім з'ясувалося, що деякі книги складаються з неповних та окремих номерів періодичних видань [37], цей дарунок мав велике значення для становлення саме студентської бібліотеки.

Незважаючи на вищезгадані заходи, головною проблемою залишалася нестача книг. Тому, викладачі, які були добре обізані з цією проблемою, намагалися поповнювати студентську бібліотеку власними силами. Так, з нагоди 50-річчя Ліцею інспектор оного передав для студентської бібліотеки 12 томів «Вісника західної Росії» за 1864, 1865, 1868 р. та 10 томів «собранных статей серьезного содержания из «Отечественных записок» 40-х годов» [38].

Офіційна періодика Юридичного ліцею – «Промови», «Щорічні акти» та архівні матеріали – дають нам можливість простежити поповнення фонду студентської бібліотеки. Якщо 1857 р. фонд бібліотеки становив усього 41 назву [39], то 1859 р. – 137 назв у 278 томах на суму 567 крб. 71 коп. [40], у 1860 р. – 155 назв [41], у 1862 р. – 155 назв [42], у 1864 р. – 206 назв у 451 томі [43], у 1865 р. – 235 назв [44], у 1866 р. – 309 назв [45], у 1868 р. – 334 назви [46], у 1870 р. – 361 назву у 700 томах на суму 853 крб. 44 коп. [47], у 1873 р. – 436 назв у 798 томах [48]. Отже, за 16 років фонд студентської бібліотеки збагатився майже на 400 назв.

Забезпечення книгами в студентській бібліотеці на одного користувача становило 6 прим. [49, с. 39.]. На жаль, щодо тематичного складу студентської бібліотеки інформація відсутня. Щодо мовного складу дані 1862 р. такі: книг російських – 171, іноземних книг – 5, періодичних російських видань – 10 [50].

Архівні дані свідчать, що студентською бібліотекою опікувалися в різний час наступні викладачі: магістр філософії та професор словесності Михайло Андрійович Тулов, магістр права, професор Іван Андрійович Максимович [51], професор цивільного права Кирило Олексійович Царевський [52], учитель Александрович [53].

За пропозицією попечителя Київського навчального округу в 1866 році була проведена перевірка студентської бібліотеки комісією у складі професорів Івана Андрійовича Максимовича та Михайла Дмитровича Затиркевича, які згодом зазначили, що «в каталогах, так и самой библиотеке содержатся в совершенной исправности и

целости, за что заведующий оною студент 3-го курса Ришави заслуживает особого одобрения» [54].

Але, якщо до другої половини 60-х років в бібліотеці була налагоджена певна робота, то згодом матеріальне становище Ліцею погіршилося – не вистачало грошей, скоротилася кількість професорів, навіть постало питання щодо доцільності подальшої підготовки юристів у Ніжині. 28 жовтня 1870 р. останній директор Юридичного ліцею Михайло Корнійович Чалий на засіданні Ради доповідав про незадовільний стан студентської бібліотеки: «как по исправному состоянию оной, так и по отсутствию должного порядка при выдаче книг студентам». Усвідомлюючи всю важливість та необхідність студентської бібліотеки для занять студентів у такому місті, як Ніжин, де немає ні публічної бібліотеки, ні книгарень для освіти допитливої молоді, члени Ради ухвалили: «так как правила существующие для студенческого отдела библиотеки в Императорском университете Св. Владимира составлены на основании долговременного опыта и на практике совершенно удовлетворяют научный интерес учащихся, то весьма полезно будет принять их к руководству студенческой библиотеки с весьма небольшими изменениями» [55]. Уже в 1872 році з дозволу попечителя округу були складені нові «Правила...» для студентської бібліотеки, якими послуговувалися студенти університету Св. Володимира [56].

Таким чином, студентська бібліотека Ніжинського юридичного ліцею кн. Безбородька сприяла більш ефективному обслуговуванню студентів ліцею, мала свої окремі правила, що формувалися протягом усього періоду функціонування навчального закладу.

Нагадаємо, що 22 серпня 1840 р. в Юридичному ліцеї кн. Безбородька була відкрита класична гімназія з семирічним терміном навчання, що готувала молодь до вступу в Ліцей, а також до інших навчальних закладів [57]. Як зазначалося в указі імператора Миколи I: «В видах улучшения нынешнего состояния лицея князя Безбородко и доставления оному больших средств к успешному образованию юношества, приготавливающего в гражданскую службу, признали Мы за благо дать сему высшему учебному заведению новое устройство и, сверх того, учредить в Нежине особую гимназию, как приуготовительное к поступлению в Лицей заведение» [58]. Діяла гімназія на підставі Статуту 1828 р. Згідно зі Статутом у Ніжинській гімназії викладали Закон Божий, священну та церковну історію; російську граматику, словесність та логіку; латинську, німецьку, французьку та грецьку мови; математику; географію та статистику; історію; фізику; каліграфію, креслення та малювання [59]. Директор, інспектор, а

також викладачі іноземних мов та малювання в гімназії були ті ж, що й у Ліцеї. Навчання в гімназії тривало 7 років, а кількість учнів була в межах 250–350 осіб.

Гімназія Юридичного ліцею кн. Безбородька розміщувалася в окремій частині будівлі Ліцею й мала відведені для неї класи, пансіон тощо. З відкриттям гімназії була започаткована й бібліотека гімназії, яка формувалася з книг, придбаних у різних місцях [60]. Опікувався нею бібліотекар фундаментальної бібліотеки. Імовірно, до її складу входили навчальні посібники та підручники, що їх використовували викладачі та гімназисти для навчання. Також відомо, що гімназія послуговувалася колекціями Ліцею князя Безбородька з основної фундаментальної бібліотеки [61].

У перші роки функціонування гімназійної бібліотеки фонд її був досить незначний. За даними щорічної «Промови» від 27 вересня 1842 року фонд гімназійної бібліотеки становив 155 назв у 239 томах. Було передплачено для обох бібліотек 22 періодичні видання. Крім того, за дорученням керівництва залучено ще до 3 000 крб. на закупівлю книг [62]. Архівні матеріали дають можливість простежити динаміку поповнення фонду гімназійної бібліотеки. Якщо в 1842 році вона нараховувала 155 назв в 239 томах, то 1863 року в ній налічувалося вже 1 579 назв у 3 129 томах. У цей період бібліотека повністю забезпечувала навчальний процес [63].

Окремо передплачувалися російські періодичні видання:

«Петербургские ведомости», «Коммерческая газета», «Русский вестник», «История и художественное издание», «Журнал мануфактур и торговли», «Московский современник», «Сын Отечества», «Отечественные записки», «Северная пчела», «Маяк современного просвещения и образованности»,

«Московское современное просвещение и образование», «Репертуар русского и пантеон всех европейских театров», «Московское современное просвещение и образование», «Московитянин» [64].

Не лишалася бібліотека поза увагою попечителів навчального округу, які контролювали надходження книг. З циркуляру попечителя Київського навчального округу: «Пропоную Директорам подати мені до 15 числа наступного червня списки всіх книг, які використовуються у викладанні наук і мов, доручених їм у гімназіях і училищах, з позначенням років їх видань» [65]. У 1847 році знову надійшло прохання попечителя надіслати відомості про перелік книг, якими керується викладач [66], «наставникам предписывалось строжайше наблюдать, чтобы учащиеся не приносили с собой книги и другие пособия» [67]. Із Департаменту народної освіти радять придбати

книгу «Про Бога, людину та природу», яка може бути корисною для дитячого читання, укладену статським радником Заболотським разом із князем Одоевським. Щодо комплектування фондів гімназійної бібліотеки, то керівництво закладу повинно було виконувати циркулярне розпорядження за № 179 від 17.11.1868 р., яке передбачало: 1) насамперед передплачувати спочатку лише якісні підручники з усіх предметів; 2) передплачувати твори серйозні, які можуть бути посібниками у викладанні та бути додатковим джерелом для вчителів з предметів їх викладання; 3) у гімназіях щодо передплати журналів і газет слід суворо дотримуватися постанови з'їзду директорів, а для училищ – обмежуватися, крім обов'язкових періодичних видань, не більше ніж одним періодичним виданням, недорогим за ціною, призначаючи суму на інші, більш корисні для навчальних закладів твори та посібники.

У замовленні книг важливими були такі міркування:

1. Ретельно диференціювати книги для учнів 4-х молодших класів, книги для 3-х старших класів, окреслюючи дозвіл на передплату книг для тієї чи іншої бібліотеки.

2. Для бібліотеки молодших класів можна передплачувати книги з предметів, доступних вікові, що містять розповіді та новини, що можуть мати істотну користь для дітей.

3. Для бібліотеки старших класів слід закуповувати головним чином такі книги, які можуть бути посібниками та додатками у вивченні предметів, які викладаються у їхніх класах. Сюди мають входити твори російських та іноземних авторів, яких вивчають у гімназіях, та книги серйозні, доступні для юнацького віку з усіх розділів наук, що їх вивчають у гімназії [68].

Водночас, щорічний звіт Ніжинського юридичного ліцею за 1866 р. свідчить про те, що «гимназическая библиотека далека от той полноты, какая должна быть уместна, чтобы преподавать каждый предмет» [69].

Якщо студенти вже хоч якось були забезпечені навчальною літературою, то учні гімназії були позбавлені такої можливості. Отже, у 1844 році керівництво Ліцею й Рада Ніжинської гімназії запропонували заснувати особливу бібліотеку «для доставления более средств учащимся Нежинской Гимназии к чтению отечественных литературных произведений, и к изящному усовершенствованию ума и вкуса обучающегося юношества» [70]. І вже 1845 р. на кошти учнів гімназії була відкрита учнівська бібліотека та передплачено 15 багатотомних відомих творів російської словесності та одне періодичне видання [71].

Згодом, фонд учнівської бібліотеки поповнився 1858 р. на суму від продажу речей колишньої учнівської квартири (615 крб. 15 коп.) [72]. З дозволу попечителя округу було придбано ще 27 назв примірників за рахунок збору за навчання в 1864 році [73]. Директор Ліцею Є. П. Стеблін-Камінський, відіжджаючи з Ніжина, подарував бібліотеці 48 примірників у 60 томах [74].

Водночас, фонд учнівської бібліотеки у 1866 році становив усього 182 назви в 530 томах [75]. Дещо поповнило книжкове зібрання придбанні творів на 100 крб. «из суммы сбора за право учения» та різні пожертви. У 1867 р. бібліотечний фонд поповнився ще на 134 примірники колишньої пансіонної бібліотеки. Цього року особливо був збагачений релігійно-моральний відділ бібліотеки, який до цього був «україн убогим» [76].

Вже у 1872 році книжковий фонд учнівської бібліотеки нараховував 527 назв в 1 420 томах [77].

У списку нових надходжень до учнівської бібліотеки бачимо чимало природничої, історичної, географічної, художньої літератури, зокрема, вірші М. Некрасова, твори Л. Толстого, Ф. Купера. У середньому забезпечення книгами на одного користувача було 7 прим. [78, с. 39].

Завідувачем учнівської бібліотеки від 1849 по 1868 рік (майже 19 років) був учитель Амвосій Добротворський [79]. Надалі опікувалися бібліотекою вчителі Давидович, Домбровський, Битьковський [80].

Від початку завідування в бібліотеці вели реєстраційну книгу та опис. Перевіряв бібліотеку інспектор Ліцею, про що й доповідав керівництву Ліцею [81].

Для користування бібліотекою в 1858 р. були розроблені спеціальні правила, затверджені директором Ліцею Є. Стебліним-Камінським, інспектором П. Морачевським та членами Ради ліцею. Текст цього документа наведено далі:

Правила утримання учнівської бібліотеки Ніжинської гімназії

1. Бібліотекою завідує вчитель Добротворський, а йому на допомогу обирають учня VI або VII класу. Бібліотекареві видають каталог, у якому записують назву, вартість книги; окрім цього, має бути реєстраційна книга для обліку виданих книг із зазначенням дати.

2. Бібліотекою користуються учні VI або VII класів і деякі учні V класу.

3. Книги видає бібліотекар від 10 серпня до 15 грудня і від січня до 1 травня за винятком останнього тижня Посту та Великодня. Видавання відбувається двічі на тиждень: у середу від 3 до 4 ½ й у неділю від 11 годин по полудню до першої години по полудню.

4. Отримувач має поставити підпис у визначеній для цього книзі, після повернення книг завідувач бібліотеки або його помічник фіксують час отримання.

5. Кожен учень може отримати за один раз лише 2 книги та користуватися ними не більше ніж 2 тижні. Учні обирають книги за каталогом, а не в шафі, де може порякувати тільки завідувач бібліотеки.

6. Передавати книги того учня, що від'їздить у відпустку, іншому учневі не дозволяється, і тому всі учні, що від'їжджають, повинні здати взяті книги до 15 грудня й до четверга шостого тижня Посту. До 1 травня всі учні мають повернути книги до бібліотеки. Для отримання дозволу на відпустку потрібна записка від завідувача бібліотеки про відсутність боргів.

7. Не дозволяється передавати книги іншому учневі, а також стороннім особам. За порушення цього правила учнів позбавляють права користуватися бібліотекою: уперше – на півроку, удруге – назавжди.

8. Той, хто повертає книгу пошкодженою, зобов'язаний її переплести. Узяті книжки мають бути охайними й цілими, а за порушення цього правила слід відшкодувати вартість книги за ціною, на 20% вищою від ціни за каталогом. Якщо буде втрачена одна частина видання та її дістати неможливо, то той, хто втратив, повинен заплатити за все видання, а інші частини має право взяти собі.

Термін для сплати коштів або для повернення книг замість загублених – протягом січня та серпня, опівдні. Якщо протягом цього терміну не будуть повернені кошти або книги, то той, хто втратив або зіпсував книгу, позбавляється права користуватися бібліотекою до повернення коштів або книг. Можливе примусове стягування коштів [82].

Варто відзначити, що бібліотека постійно була в полі зору попечителя Київського навчального округу, директорів, інспекторів лицю Ніжинської гімназії. З листа попечителя Київського навчального округу: «Нет сомнения, что чтение служит одним из важнейших средств не только для умственного, но и для эстетического и нравственного развития учеников. Поэтому, вопрос об ученической библиотеке заслуживает серьезного внимания. Как материал при обсуждении этого вопроса в Киеве, предлагаю вам привезти в Киев копию каталога ученической библиотеки» [83]. Зі щорічного повідомлення окружного інспектора про стан навчальних закладів 1867 р.: «Для можливості перевірки того, що учні дійсно читають отримані книги з бібліотеки та що читання дійсно їм корисне, я зробив нотатки з

каталогу з усіх дисциплін, які викладають у гімназії, та передав їх учителям, щоб вони рекомендували ці книги. Я сподіваюся, що це буде корисним [84]. Учитель постійно мав здійснювати нагляд за тематичною спрямованістю літератури.

Не залишалися бібліотека й поза увагою директорів Ліцею. З рапорту директора Ліцею Є. В. Гудими: «При проверке Нежинской ученической библиотеки, как каталог этой библиотеки, так и книги, значащиеся по оному, оказались в целости, порядке и исправности» [85]. Суворий нагляд за домашнім читанням не дозволяв учням вільно користуватися літературою, що друкувалася в Російській імперії. В інструкції класного наставника (п. 7) було записано: «Оскільки, читання книг має дуже важливе значення в справі виховання, то класні наставники зобов'язані за можливості спостерігати, щоб зміст книг відповідав віковій учнів і щоб читання не відвертало їхню увагу від приготування уроків» [86].

У 1866 р. педагогічна Рада запропонувала призначеному бібліотекареві учителю Олександровичу, скласти каталог учнівської бібліотеки за тематичними списками, а саме: 1) книги загального спрямування для учнів старших класів; 2) книги для читання учнів молодших класів; 3) історичні книги; 4) географічні книги; 5) релігійні книги; 6) фізико-математичні книги [87]. Комплектування фондів учнівської бібліотеки, що передплачувалися, «мало бути бездоганим, щоб забезпечити користь учням» [88]. Розпорядження попечителя за № 179 від 17.11.1868 р. передбачало: «Твори, передплачені для учнівської бібліотеки, має рекомендувати педагогічна Рада; слід перелічити списки тих, хто їх рекомендував; усі книги, передплачені для учнівської бібліотеки, мають бути зразками та мати безперечну користь для учнів; вони можуть бути передплачені в кількох примірниках» [89].

За вітом 1871 р. учнівською бібліотекою скористалися 218 учнів, які прочитали 488 книг за такими розділами: етикетно-моральний – 11, белетристика – 113, історія – 27, природничо-описовий – 48 [90].

В аспекті досліджуваної проблеми привертає увагу той факт, що в Ліцеї діяла в свій час ще одна бібліотека для обслуговування пансіонерів. Зазначимо, що в гімназії існував спільний з ліцеєм пансіон, за перебування в якому учні мали сплачувати 214 крб. на рік, а також спільна учнівська квартира, за яку треба було сплачувати 80 крб. на рік. У пансіоні та на спільній квартирі мешкало майже 30 учнів. Утім, у 1859 р. спільна квартира була закрита, а згодом така ж доля спіткала й ліцейський пансіон [91, с. 56.]. Імовірно, для покращення обслуговування пансіонерів та забезпечення їх навчальними

посібниками була відкрита ще одна бібліотека. Про це свідчить рапорт Ганота (який опікувався цією бібліотекою) від 28 серпня 1853 р. про необхідність придбання книжок для студентів пансіону [92], рапорт про передачу бібліотеки Ф. Куликовському [93], відомості про бібліотекаря пансіону Царевського, який завідував бібліотекою від 1849 р. по 1855 р. [94]. Із закриттям пансіону книги, що належали до майна колишнього пансіону Ніжинської гімназії, у 1872 р. були передані для бідних учнів гімназії, для яких було передбачено безкоштовне користування [95].

13 вересня 1874 р. Державна рада розглянула питання щодо перетворення Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька в Історико-філологічний інститут. За результатами відвідування Ліцею міністра, графа Д. Толстого, 20 листопада 1874 р. було видано постанову «О преобразовании Лицея князя Безбородко в городе Нежине в Историко-филологический институт князя Безбородко».

Отже, результати проведеного дослідження дають підставу зробити висновок, що впродовж усього терміну функціонування Ніжинського юридичного ліцею кн. Безбородька (від 1840 року по 1875 рік) трансформувалася й місія бібліотеки, котра була пов'язана з потребами навчального закладу. Складна історія створення гімназійної, студентської та учнівської бібліотек у Ніжинському юридичному ліцеї князя Безбородька свідчить про зусилля професорів та викладачів ліцею щодо забезпечення студентів та учнів навчальними посібниками та організації для цієї мети допоміжних бібліотек, створення більш комфортних умов для роботи з книгою. Якщо на початку існування ліцею книгозбірня складалася з однієї основної бібліотеки, то наприкінці реформування Ліцею до структури ліцейської книгозбірні входило чотири бібліотеки: основна (або фундаментальна); студентська та дві гімназійні – основна й учнівська. Зокрема, реформувалася й система обслуговування користувачів, що сприяло демократизації абонементного обслуговування, активізації читання студентської спільноти.

Література

1. ВДАЧОН (Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 24–25 зв.
2. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 59 зв.
3. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1352. Арк. 151–152.
4. Торубара А.О. Ніжинський юридичний ліцей в освітньому просторі, науковому та соціокультурному житті України (1840–1875 рр.): дисерт. кан. іст. наук. 07.00.01 – історія України. Чернігів, 2016. 263 с
5. Историческая записка о состоянии и действиях лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии в 1854–55 учебном году. *Речи, произнесенные*

в торжественных собраниях лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии в 1854 и 1855 уч. годах и историческая записка за 1854–1855 уч. год. Киев, 1856. С. 17–18.

6. Устав Лицея князя Безбородко. Апреля 24. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1864. Т. 2. Отд. Второе. Стб. 23–34. Штаты и приложения. С. 1–2.

7. Историческая записка ..., с 1 Сентября 1858 по 4-е Сентября 1859 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го Сентября 1859 года*. Киев, 1859. С. 25.

8. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 15.

9. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 339. Арк. 19–19 зв.

10. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 428. Арк. 1–2 зв.

11. Извлечение из отчета по Лицею князя Безбородко, за 1861 г. *Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП)*. 1862. Ноябрь. С. 131–132.

12. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 25.

13. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 24.

14. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 21.

15. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 25.

16. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 552. Арк. 23 зв. –24.

17. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 733. Арк. 14.

18. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 750. Арк. 8 зв.

19. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 243. Арк. 4–5.

20. Развитие университетских библиотек в первой половине 19 века. Библиотечная деятельность Н.И.Лобачевского. URL: <https://drafee.ru/razvitiie-universitetskih-bibliotek-v-pervoi-polovine-xix-veka/> (дата звернення: 1.06.2022)

21. Мозгова В. Бібліотечне обслуговування ліцеїстів у ХІХ столітті. *Вісник Книжкової палати*. 2000. № 1. С. 36–37.

22. Торубара А.О. Студентська спільнота Ніжинського юридичного лицю князя Безбородька. *Наукові записки з української історії*. 2012. № 32. С. 79–82.

23. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 22 зв.

24. О бдительном надзоре за лицами, занимающими места Законоучителей в учебных заведениях. *ЖМНП*. 1850. Март. С. 46.

25. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1225. Арк. 40.

26. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 419. Арк. 11 зв. –12.

27. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 434. Арк. 54 зв.

28. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1448. Арк. 31.

29. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 772. Арк. 7.

30. ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 3790. Арк. 1–2.

31. Там само. Арк. 13–14 зв.

32. Историческая записка ..., с 1 Сентября 1858 по 4-е Сентября 1859 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го сентября 1859 года*. Киев, 1859. С. 6.

33. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1228. Арк. 73–73 зв.

34. Там само. Арк. 84–84 зв.

35. Историческая записка ..., с 1 Сентября 1859 по 4-е Сентября 1860 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го сентября 1860 года*. Киев, 1860. С. 24.
36. Историческая записка ..., с 4 Сентября 1865 года по 4-е Сентября 1866 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го сентября 1866 года*. Киев, 1866. С. 39.
37. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 199. Арк. 36.
38. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 20 зв.
39. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1225. Арк. 40.
40. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1228. Арк. 81.
41. _Историческая записка ..., с 4-го Сентября 1860 года по 4-го Сентября 1861 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го сентября 1861 года*. Киев, 1861. С. 17.
42. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1228. Арк. 81.
43. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 656. Арк. 7 зв.–8.
44. Историческая записка ..., с 4-го Сентября 1864 года по 4-го Сентября 1865 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го сентября 1865 года*. Киев, 1865. С. 21.
45. Историческая записка ..., с 4-го Сентября 1865 года по 4-го Сентября 1866 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го сентября 1866 года*. Киев, 1866. С. 39.
46. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 7–7 зв.
47. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 750. Арк. 8 зв.
48. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 243. Арк. 12–12 зв.
49. Мозгова В. Фонди бібліотеки Ніжинського лицю. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 2. С. 37–40.
50. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1231. Арк. 2.
51. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1448. Арк. 31.
52. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1225. Арк. 40.
53. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1477. Арк. 1.
54. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 199. Арк. 37–37.
55. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 19–19 зв.
56. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 806. Арк. 4 зв.
57. ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 557 зв.–558 зв.
58. Об Уставе и штате Лицея князя Безбородко и о штате Нежинской Гимназии. 24 апреля. *ЖМНП*. 1840. Май. С. 151.
59. Торубара А.О. Ніжинський юридичний лицей... С. 55.
60. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 4–4 зв.
61. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 42 зв.
62. Краткая историческая записка о состоянии и действиях Лицея князя Безбородко и Нежинской Гимназии за 1841–42 учебный год. *Речь об истории и историческом искусстве и записка о состоянии лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, написанное для прочтения на торжественном акте сих заведений, 1842 года. Сентября в 27-й день*. Киев, 1843. С. 90.
63. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 692. Арк. 36 зв.
64. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1219. Арк. 36–37.

65. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 34.
66. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 72.
67. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 23.
68. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 961. Арк. 47–48.
69. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 692. Арк. 36 зв.
70. Историческая записка ..., за 1844–45 учебный год. *Речь и историческая записка, написанная для прочтения в торжественном собрании лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшем 1845 года июня в 29-й день*. Киев, 1845. С. 97–98.
71. Историческая записка ..., за 1845–46 учебный год. *Речь и историческая записка, написанная для прочтения в торжественном собрании лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшем 1846 года июня в 23-й день*. Киев, 1846. С. 101.
72. Историческая записка ....., с 1 Сентября 1858 по 4-е Сентября 1859 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го Сентября 1859 года*. Киев, 1859. С. 5.
73. Историческая записка ....., с 4 Сентября 1864 по 4-е Сентября 1865 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го Сентября 1865 года*. Киев, 1865. С. 15.
74. Историческая записка ....., с 4 Сентября 1865 по 4-е Сентября 1866 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го Сентября 1866 года*. Киев, 1866. С. 41.
75. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 692. Арк. 37.
76. Историческая записка ....., с 4 Сентября 1866 по 4-е Сентября 1867 года. *Годичный торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4-го Сентября 1867 года*. Киев, 1867. С. 17–18.
77. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1010. Арк. 19.
78. Мозгова В. Фонди бібліотеки Ніжинського лицейу. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 2. С. 37–40.
79. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1219. Арк. 133.
80. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 5 зв.–6.
81. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1221. Арк. 70–70 зв.
82. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1227. Арк. 48–49.
83. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 918. Арк. 10.
84. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 692. Арк. 38 зв.
85. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1219. Арк. 135.
86. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1033. Арк. 1 зв. –2.
87. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 688. Арк. 41–41 зв.
88. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 738. Арк. 10–10 зв.
89. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 961. Арк. 47–48.
90. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1010. Арк. 19 зв.
91. Торубара А.О. Ніжинський юридичний лицей... С. 56.
92. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 103.
93. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1370. Арк. 109–109 зв.
94. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 548. Арк. 50 зв.
95. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 801. Арк. 1–4.

References

1. VDACHON (Viddil Derzhavnoho arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni). F. 1359. Op. 1. Spr. 433. Ark. 24–25 zv.
2. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 433. Ark. 59 zv.
3. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1352. Ark. 151–152.
4. Torubara A.O. Nizhyns'kyy yurydychnyy litsey v osvith'omu prostori, naukovomu ta sotsiokul'turnomu zhytti Ukrayiny (1840–1875 rr.): dysert. kan. ist. nauk. 07.00.01 – istoriya Ukrayiny. Chernihiv, 2016. 263 s
5. Ystorycheskaya zapyska o sostoyanny y deystviyakh lytsey knyazya Bezborodko y Nezhynskoy hymnazyy v 1854–55 uchebnom hodu. Rechy, proynezennyye v torzhestvennykh sobranyakh lytsey knyazya Bezborodko y Nezhynskoy hymnazyy v 1854 y 1855 uch. hodakh y ystorycheskaya zapyska za 1854–1855 uch. hod. Kyev, 1856. S. 17–18
6. Ustav Litsey knyazya Bezborodko. Aprelya 24. Sbornik postanovleniy po Ministerstvu narodnogo prosvyashcheniya. Sankt-Peterburg, 1864. T. 2. Otd. Vtoroye. Stb. 23–34. Shtaty i prilozheniya. S. 1–2.
7. Istoricheskaya zapiska ..., s 1 Sentyabrya 1858 po 4-ye Sentyabrya 1859 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litsey knyazya Bezborodko i Nezhynskoy gimnazii, byvshiy 4-go Sentyabrya 1859 goda. Kiyev, 1859. S. 25.
8. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 61. Ark. 15.
9. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 339. Ark. 19–19 zv.
10. TSDIAK Ukrayiny (Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv). TSDIAK. F. 707. Op. 87. Spr. 428. Ark. 1–2 zv.
11. Izvlecheniye iz otcheta po Litseyu knyazya Bezborodko, za 1861 g. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya (ZHMNP). 1862. Noyabr'. S. 131–132
12. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 433. Ark. 25.
13. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1215. Ark. 24.
14. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 100. Ark. 21.
15. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 433. Ark. 25.
16. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 552. Ark. 23 zv.–24.
17. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 733. Ark. 14.
18. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 750. Ark. 8 zv.
19. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 243. Ark. 4–5
20. Razvitiye universitetskikh bibliotek v pervoy polovine 19 veka. Bibliotechnaya deyatel'nost' N.I.Lobachevskogo. URL: <https://draftee.ru/razvitie-universitetskikh-bibliotek-v-pervoi-polovine-xix-veka/> (data zvernennyya: 1.06.2022)
21. Moz'hova V. Bibliotechne obsluhovuvannya litseyistiv u KHIKH stolitti. Visnyk Knyzhkovoyi palaty. 2000. № 1. S. 36–37.
22. Torubara A.O. Student-s'ka spil'nota Nizhyns'koho yurydychnoho litseyu knyazya Bezborod'ka. Naukovi zapysky z ukrayins'koyi istoriyi. 2012. № 32. S. 79–82.
23. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 113. Ark. 22 zv.
24. O bditel'nom nadzore za litsami, zanimayushchimi mesta Zakonouchiteley v uchebnykh zavedeniyakh. ZHMNP. 1850. Mart. S. 46

25. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1225. Ark. 40.
26. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 419. Ark. 11 zv.–12.
27. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 434. Ark. 54 zv.
28. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1448. Ark. 31.
29. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 772. Ark. 7.
30. TSDIAK. F. 707. Op. 87. Spr. 3790. Ark. 1–2
31. Tam samo. Ark. 13–14 zv.
32. Istoricheskaya zapiska ..., s 1 Sentyabrya 1858 po 4-ye Sentyabrya 1859 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go sentyabrya 1859 goda. Kiyev, 1859. S. 6
33. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1228. Ark. 73–73 zv.
34. Tam samo. Ark. 84–84 zv.
35. Istoricheskaya zapiska ..., s 1 Sentyabrya 1859 po 4-ye Sentyabrya 1860 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go sentyabrya 1860 goda. Kiyev, 1860. S. 24.
36. Istoricheskaya zapiska ..., s 4 Sentyabrya 1865 goda po 4-ye Sentyabrya 1866 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go sentyabrya 1866 goda. Kiyev, 1866. S. 39
37. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 199. Ark. 36.
38. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 220. Ark. 20 zv.
39. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1225. Ark. 40.
40. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1228. Ark. 81
41. Istoricheskaya zapiska ..., s 4-go Sentyabrya 1860 goda po 4-go Sentyabrya 1861 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go sentyabrya 1861 goda. Kiyev, 1861. S. 17
42. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1228. Ark. 81.
43. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 656. Ark. 7 zv.8
44. Istoricheskaya zapiska ..., s 4-go Sentyabrya 1864 goda po 4-go Sentyabrya 1865 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go sentyabrya 1865 goda. Kiyev, 1865. S. 21.
45. Istoricheskaya zapiska ..., s 4-go Sentyabrya 1865 goda po 4-go Sentyabrya 1866 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go sentyabrya 1866 goda. Kiyev, 1866. S. 39.
46. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 210. Ark. 7–7 zv.
47. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 750. Ark. 8 zv.
48. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 243. Ark. 12–12 zv.
49. Moz:hova V. Fondy biblioteki Nizhyns'koho litseyu. Bibliotechnyy visnyk. 2000. № 2. S. 37–40
50. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1231. Ark. 2.
51. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1448. Ark. 31.
52. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1225. Ark. 40.
53. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1477. Ark. 1.
54. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 199. Ark. 37–37.

55. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 220. Ark. 19–19 zv.
56. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 806. Ark. 4 zv.
57. TSDIAK. F. 707. Op. 8. Spr. 1. Ark. 557 zv.–558 zv.
58. Ob Ustave i shtate Litseya knyazya Bezborodko i o shtate Nezhinskoy Gimnazii. 24 aprelya. ZHMNP. 1840. May. S. 151.
59. Torubara A.O. Nizhyns'kyy yurydychnyy litsey... S. 55.
60. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 505. Ark. 4–4 zv.
61. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 61. Ark. 42 zv.
62. Kratkaya istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Litseya knyazya Bezborodko i Nezhinskoy Gimnazii za 1841–42 uchebnyy god. Rech' ob istorii i istoricheskom iskusstve i zapiska o sostoyanii litseya knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, napisannoye dlya prochteniya na torzhestvennom akte sikh zavedeniy, 1842 goda. Sentyabrya v 27–y den'. Kiyev, 1843. S. 90.
63. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 692. Ark. 36 zv.
64. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1219. Ark. 36–37.
65. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 72. Ark. 34.
66. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 75. Ark. 72.
67. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 49. Ark. 23.
68. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 961. Ark. 47–48.
69. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 692. Ark. 36 zv.
70. Istoricheskaya zapiska ..., za 1844–45 uchebnyy god. Rech' i istoricheskaya zapiska, napisannaya dlya prochteniya v torzhestvennom sobranii litseya knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshem 1845 goda iyunya v 29-y den'. Kiyev, 1845. S. 97–98.
71. Istoricheskaya zapiska ..., za 1845–46 uchebnyy god. Rech' i istoricheskaya zapiska, napisannaya dlya prochteniya v torzhestvennom sobranii litseya knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshem 1846 goda iyunya v 23-y den'. Kiyev, 1846. S. 101.
72. Istoricheskaya zapiska ....., s 1 Sentyabrya 1858 po 4-ye Sentyabrya 1859 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go Sentyabrya 1859 goda. Kiyev, 1859. S. 5.
73. Istoricheskaya zapiska ....., s 4 Sentyabrya 1864 po 4-ye Sentyabrya 1865 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go Sentyabrya 1865 goda. Kiyev, 1865. S. 15.
74. Istoricheskaya zapiska ....., s 4 Sentyabrya 1865 po 4-ye Sentyabrya 1866 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go Sentyabrya 1866 goda. Kiyev, 1866. S. 41.
75. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 692. Ark. 37
76. Istoricheskaya zapiska ....., s 4 Sentyabrya 1866 po 4-ye Sentyabrya 1867 goda. Godichnyy torzhestvennyy akt v litseye knyazya Bezborodko i Nezhinskoy gimnazii, byvshiy 4-go Sentyabrya 1867 goda. Kiyev, 1867. S. 17–18.
77. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1010. Ark. 19.
78. Moz'hova V. Fondy biblioteki Nizhyns'koho litseyu. Bibliotechnyy visnyk. 2000. № 2. S. 37–40.
79. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1219. Ark. 133.

80. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 210. Ark. 5 zv.–6.
81. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1221. Ark. 70–70 zv.
82. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1227. Ark. 48–49.
83. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 918. Ark. 10.
84. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 692. Ark. 38 zv.
85. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1219. Ark. 135.
86. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1033. Ark. 1 zv. –2.
87. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 688. Ark. 41–41 zv.
88. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 738. Ark. 10–10 zv.
89. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 961. Ark. 47–48.
90. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1010. Ark. 19 zv.
91. Torubara A.O. Nizhyn's'kyi yurydychnyy litsey... S. 56.
92. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 106. Ark. 103.
93. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 1370. Ark. 109–109 zv.
94. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 548. Ark. 50 zv.
95. VDACHON. F. 1359. Op. 1. Spr. 801. Ark. 1–4.

H. S. Osipova

Deputy Director of
Nizhyn Gogol State University Library

The Organization of Library Services for the Readers in the Context of the History of the Library at the Count Bezborodko's Nizhyn Law Lyceum

The services provided by the libraries at the institutions of higher education in Ukraine are characterized by considerable structural and content changes, the analysis of which is one of the most important tasks in the investigations of university libraries. It is necessary to learn historical experience which greatly influences modern university library and defines main directions of its activities, providing services for readers in particular. In order to realize all the changes in the library activity and reveal its main tasks, it is necessary to learn historical experience which significantly influences present day university library and determines the main directions of its activity, concerning, in particular, the needs of readers. The article highlights the problems in the organization of the library structure, establishing and functioning of additional libraries, namely, a library for students, pupils, a gymnasium, in the context of the history of the Count Bezborodko's Law Lyceum (1840-1875). The contribution of the administration of the educational establishment to the development of the library is investigated.

***The aim of the investigation** is to reveal the characteristic features, peculiarities, and tendencies in providing library services in the historical period of the library development at the Count Bezborodko's Law Lyceum. The ways of improvement which facilitated differentiated customer services and prompted reading in the student community are pointed out.*

***The key words:** the Count Bezborodko's Law Lyceum, library services, students, pupils, gymnasium library, the history of library science.*